

Indouralilainen arvoitus ja sen mahdollinen ratkaisu

1. Kielisukulaisuuden tutkimuksen vaiheet

Maailman kielten systemaattinen tutkimus ja luokittelu aloitettiin uuden ajan alussa monesta eri syystä. Keskiajan Euroopassa tieteen ja sivistyksen yhteisenä kielenä oli ollut latina, mutta renessanssin aikana kiinnostus kansalliskieliä kohtaan oli lisääntynyt ja niitä oli alettu käyttää mm. kaunokirjallisuudessa. Suurten löytöretkien ansiosta oli tutustuttu moniin eksoottisiin kieliin, ja tapana oli, että retkikunnat tekivät myös kieli- ja kansatieteellisiä muistiinpanoja. Tärkeä osuus käytännöllisessä kielentutkimustyössä oli kristillisellä kirkolla ja sen harjoittamalla käännytystyöllä. Käännyttäjiä oli osattava barbaarien kieltä voidakseen selostaa sanomaansa ymmärrettävällä tavalla ja kääntää kristillisen sanoman keskeiset osat sanankuulijoiden omille kielille. Suuressa osassa pohjoista Eurooppaa uskonpuhdistus muutti koko kirkon kaanonin kansankieliseksi. Käännöstyössä jouduttiin automaattisesti vertailemaan kieliä keskenään ja havaitsemaan niiden yhtäläisyydet tai erot kääntämistä helpottavina tai vaikeuttavina tekijöinä.

Kielten ensimmäiset tieteelliset luokittelut perustuivat sanavertailuihin. Ranskalainen Joseph Justus Scaliger (1540–1609) valitsi lähtökohdaksi 'jumalaa' merkitsevän sanan ja yhdisti samaan perheeseen kaikki ne kielet, joissa kyseinen sana oli samanlainen tai samankaltainen, mm. germaanisissa kielissä tyyppiä *Godt*, slaavilaisissa *Boge*, latinassa *Deus* jne. Tällä perusteella Scaliger jakoi Euroopan kielet yhdeksitoista perheeksi. Näistä yksi oli suomi, johon sisältyi myös saame. (Stipa 1990, 135–136.) Suomen ja saamen yhteenkuuluvuus oli jo 1500-luvun Euroopassa itsestään selvänä pidetty tosiasia, jonka kuka tahansa saattoi havaita kielten samankaltaisuuden perusteella. Scaligerin vertailussa oli mukana myös unkari, mutta se joutui sanavastineensa (*Isten*) erilaisuuden takia omaksi erilliseksi kieliperheekseen.

Toinen tapa tehdä sanavertailuja oli kerätä mahdollisimman pitkiä listoja sellaisista eri kielten sanoista, jotka sekä ulkoasultaan että merkitykseltään

olivat keskenään samankaltaisia. Esimerkiksi saksalainen lääkäri Martin Fogel (1634–1675) vertasi suomea moniin eri kieliin, mm. saksaan, latinaan, venäjään ja unkariin, ja tuli siihen tulokseen, että ainakin suomi ja unkari olivat toisilleen sukua. Tähän viittasivat Fogelin mielestä myös kansojen nimet: suomalaisia merkitsevä *finni* oli hänen mielestään sama sana kuin unkarilaisia tarkoittava *hunni*. Mainittu sanavertailu on nykykäsityksen mukaan aivan virheellinen, vaikka sen pohjalta asetettu hypoteesi kielisukulaisuudesta pitääkin paikkansa. Kovin rohkeita päätelmiä Fogel ei tosin aineistonsa perusteella uskaltanut tehdä, sillä samankaltaisia sanoja ja äänneopillisia yhtäläisyyksiä tuntui löytyvän hyvin monista eri kielipareista. (Setälä 1892, 183–216; Sarajas 1956, 49–50; Stipa 1990, 79–80, 87–88.)

Sanavertailujen tueksi alettiin 1600-luvulla esittää myös muoto-opillisia vertailuja. Esimerkiksi J. A. Comenius yhdisti toisiinsa slaavilaiset kielet verbien yhteisten persoonapäätteiden nojalla (Stipa 1990, 137–138). Turun Akatemian professori Mikael Wexionius vertasi suomen, viron ja saamen taivutusparadigmoja ja esitti arvioita itämerensuomalaisten kielten keskinäisistä läheisyyssuhteista (Laitinen 1912, 163–292). Jälkeenpäin (ks. esim. Korhonen 1986, 28–29) on voitu todeta, että 1600-luvulla esitetyt muoto-opilliset vertailut saattoivat olla tieteellisessä mielessä yhtä päteviä kuin ne 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun komparatiiviset tutkimukset, joista tieteellisen kielentutkimuksen yleensä katsotaan alkavan. Ratkaiseva ero on kuitenkin siinä, että 1600-luvun tutkimusten pohjalta ei vielä syntynyt mitään yhtenäistä, kumulatiivista tutkimusperinnettä. Jokainen tutkija sai aloittaa uudestaan alusta, sillä mitään yhteisesti hyväksytyjä sääntöjä tulosten arvioimiseksi ei vielä ollut olemassa.

Pelkkien sanavertailujen avulla ei kielisukulaisuuden todistamisessa päästy kovinkaan pitkälle. Vertailun perusteella hahmottuvat ryhmät olivat erilaisia aina sen mukaan, mitkä sanat valittiin keskeiseksi vertailukriteeriksi. Tutkijoilla ei ollut mitään keinoja erottaa toisistaan omaperäisiä ja lainattuja sanoja. Esimerkiksi Fogelin sanalistoissa suomen ja sen indoeurooppalaisten naapurikielten yhteisiltä näyttävät sanat olivat lähes järjestään lainoja, jotka eivät todellisuudessa todistaneet sukulaisuudesta yhtään mitään, mutta tätä ei vertailussa voinut mitenkään ottaa huomioon. Tutkijoilla ei myöskään ollut mitään selvää käsitystä kielen evoluutiosta. Kielet olivat joko ”samoja” tai eri kieliä, ja kielitilanteen ajateltiin normaalioloissa pysyvän muuttumattomana. Erityisesti pyhät kielet eli Raamatun alkukielet heprea ja kreikka sekä katolisen kirkon käyttämä latina olivat eläviä todisteita siitä, että kieli saattoi säilyä satoja tai jopa tuhansia vuosia. Oppimattoman kansan käyttämien kielten arveltiin yleensä syntyneen vanhempien alkuperäiskielten sekoituksesta. Evoluutioselitykseen ei ollut tarvettakaan, sillä tieteellisen ajattelun ylin auktoriteetti oli Raamattu, jonka mukaan maailman kielten moninaisuus oli tulosta Baabelin kieltensekoituksesta. Samoin esimerkiksi Skandinavian asukkaat

selitettiin yleisesti Nooan pojanpojan Maagogin jälkeläisiksi (Mikkeli 1994, 13–15, 21–23, 37). Kansankielten arvoa pyrittiin kohottamaan etsimällä niistä mahdollisimman paljon yhtäläisyyksiä pyhien kielten kanssa.

Uuden, empiirisen vaiheen kielentutkimuksessa aloitti saksalainen Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), jota kiinnosti erityisesti monikansallinen ja monikielinen Venäjä. Leibniz keräsi sekä vanhempaa tutkimustietoa että uutta alkuperäisaineistoa ja päätyi olettamaan, että jokseenkin kaikki Euroopan kansat olivat keskenään samaa alkuperää. Hän arveli, että germaanit, Gallian keltit, roomalaiset ja kreikkalaiset olisivat Mustanmeren tienoilla asustaneiden muinaisten skyyttien jälkeläisiä. Slaaveja hän nimitti sarmaateiksi ja totesi näiden olevan joko puolittain germaanista alkuperää tai ainakin peräisin samasta lähteestä kuin germaanitkin. Suomea ja sen sukukieliä Leibniz piti Skandinavian ja Pohjois-Euroopan vanhimpina kielimuotoina, joissa oli selviä yhtäläisyyksiä myös ”skyyttiläisten” kielten kanssa. Leibnizin mukaan oli mahdollista, että kaikkien mainittujen kieliperheiden perustana olisi yhteinen alkukieli. Eurooppa ja Aasia olivat hänen mukaansa joskus muinoin olleet samaa suurta valtakuntaa, tai sitten kaikki näiden alueiden asukkaat olivat saman kansan tai heimon jälkeläisiä. (Richter 1946; Joki 1973, 3–4; Stipa 1990, 159–164.)

Leibnizin teoriat tulivat laajalti tunnetuiksi ja usein niitä tulkittiin yksinkertaistaen sillä tavoin, että suomalaiset olivat skyyttien jälkeläisiä (Stipa 1990, 162). Skyyttialaisteoria sai kannatusta myös Ruotsi-Suomessa. Mm. tunnettu fennofiili Daniel Juslenius yhtyi siihen sanakirjansa *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus* esipuheessa (1745). Henrik Gabriel Porthan aloitti ensimmäisen suomalaisen sanomalehden *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo* (1771) komealla runolla, jossa suomalaisten julistettiin olevan skyyttialaista juurta: ”Du folk af Scytisk Stam och Nordens äldsta ätter...”

Vallituksen aikana luonnontieteet kohosivat ennennäkemättömään kukoistukseen. Raamatun auktoriteetti ei enää hallinnut tieteellistä ajattelua samassa määrin kuin aiemmin. Kasvien ja eläinten lisäksi alettiin tutkia ja luokitella myös ihmisiä näiden ulkonaisten tunnusmerkkien nojalla, ja ihmisiä alettiin jakaa rotuihin, joiden oletettiin olevan luontaisesti erilaisia ja eriarvoisia. Arvo riippui mm. koosta, ruumiinvoimasta, fyysisestä kauneudesta, älykkyyydestä tai muista ominaisuuksista, joita yleisesti joko ihailtiin tai halveksittiin. Eurooppalaiset edustivat kauneinta ja lahjakkainta ihmistyyppiä, aasialaisten, amerikkalaisten ja afrikkalaisten katsottiin olevan alemmalla kehitysasteella tai perinnöllisesti heikompia. (Kemiläinen 1994, 54–63, 136–138.)

Kallon ja kasvojen muotoa sekä ihon, hiusten ja silmien väriä koskevat tutkimukset näyttivät viittaavan siihen, että suomalaiset ja erityisesti saamelaiset olivat sukua pikemmin Aasian kuin Euroopan kansoille. Rotuteorioiden tunnetuimpiin kehittäjiin kuulunut Johann Friedrich Blumenbach (1752–1840) laski suomalaiset ja saamelaiset mongoleiksi, jolle oli tyypillistä mm. rumuus,

pienikokoisuus, keltainen ihonväri, mustat, karkeat hiukset, litteät kasvot ja ulkonevat poskipääät. Muut Euroopan kansat kuuluivat kaukasialaiseen rotuun, jonka edustajat olivat huomattavasti vaaleampia ja kauniimpia. (Kemiläinen 1994, 56–63.) Eri tutkijoiden luokittelut poikkesivat jonkin verran toisistaan, mutta yhteistä oli se, ettei suomalaisia tai muita suomensukuista kansoja katsottu Euroopan kauneimpiin ja arvostetuimpiin rotuihin kuuluviksi. Suomalais-ugrilaisten arveltiin edustavan Euroopan primitiivistä alkuväestöä, ns. turaanilaisia. Se oli joutunut myöhemmin osaksi väistymään kaikin puolin etevämpiä indoeurooppalaisten kansojen tieltä.

Rotuteoriat vaikuttivat myös kielitieteelliseen ajatteluun. Suomalaisten juuria alettiin etsiä Aasiasta, vaikka mongolihypoteesin kielelliset perusteet olivat varsin ylimalkaisia. Mm. ural-altailaisen sukulaisuushypoteesin tunnettu kannattaja Matias Aleksanteri Castrén etsi yhtäläisyyksiä paikannimistä, kansanrunouden aihepiireistä ja yhteisistä uskomuksista (Toivonen 1953, 6). Tuohon aikaan oltiin kyllä jo selvillä siitä, että kielisukulaisuuden todistamiseksi olisi osoitettava yhtäläisyyksiä sekä kieliopillisen järjestelmän että keskeisen perussanaston piiristä, ja sekä indoeurooppalaisten (Bopp 1816, 1833) että suomalais-ugrilaisten kielten (Gyarmathi 1799) keskinäiset sukulaisuussuhteet oli vahvistettu juuri tällaisten kriteerien avulla. Ural-altailaista hypoteesia ei kuitenkaan punnittu systemaattisesti vastaavanlaisen todistusaineiston valossa. Myös typologista samankaltaisuutta saatettiin pitää riittävänä sukulaisuuden osoituksena (Bjerrum 1980, erit. 10). Silti turaanilaisteoria eli pitkään mm. suomalaisessa tieteellisessä kirjallisuudessa. Esim. 1800-luvun loppupuolen huomattavin historianutkija Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen esitteli lukuissa oppi- ja käsikirjoissaan suomalaisten alkuperää tämän ural-altailaista kielisukulaisuutta kannattavan teorian mukaisesti.

Kaikki 1800-luvun tutkijat eivät kuitenkaan kannattaneet ural-altailaista sukulaishypoteesia. Monitietoinen mutta omalaatuinen tieteenharrastaja Daniel Europaeus piti maailman kaikkia kieliä alun perin sukulaisina, mutta erityisen läheisiä keskenään olivat hänen mukaansa suomalais-ugrilaiset ja indoeurooppalaiset kielet. Läheisyysuhteet hän esitteli luonnontieteistä lainatun sukupuumallin avulla. Evoluutioteoria oli 1800-luvun puolimaissa saanut aikaan tieteellisen vallankumouksen luonnontieteiden puolella, ja sen mallia sovellettiin myös kielten kehityksen kuvaamiseen (esim. Schleicher 1863). Polveutuminen esivanhemmista ei ollut sinänsä mikään uusi ja mullistava idea, mutta evoluutioteoriassa siihen liittyi olennaisena osana ajatus muuttumisesta, erilaistumisesta ja kokonaan uusien lajien syntymisestä. Evoluutioteorian avulla voitiin konkreettisesti selittää, miten yhdestä kantakielestä oli syntynyt monien osittain erilaisten tytärikielten muodostama kieliperhe tai kielikunta.

Indoeurooppalaisten ja suomalais-ugrilaisten kielten sukulaisuutta kannatti myös pietarilainen kirjastonhoitaja ja eläintieteilijä Friedrich Theodor Köppen. Hän tutki erityisesti eläinten ja kasvien levinneisyysalueita ja vanhoja nimiä,

yhdisteli sanastollisia ja luonnontieteellisiä tietoja toisiinsa ja tuli siihen tulokseen, että molempien kieliperheiden muinaiset ydinalueet olivat sijainneet Volgan varrella suuren mutkan tienoilla (Köppen 1886). Ratkaisevana todisteena olivat kielten yhteiset mehiläiseen ja mehiläisenhoitoon viittaavat sanat. Alkukotia oli mahdotonta sijoittaa Aasian puolelle, sillä siellä ei hunajaa tuotavaa mehiläistä ollut Köppenin tietojen mukaan muinaisina aikoina esiintynyt ollenkaan.

Monet suomalaiset tutkijat yhtyivät Köppenin alkukotiteoriaan mm. siksi, että Torsten Aminoffin kielimaantieteelliset ja asutushistorialliset tutkimukset (1873) näyttivät viittaavan samaan suuntaan. Köppenin ajatus indoeurooppalaisten ja suomalais-ugrilaisten kielten läheisestä sukulaisuudesta ei sen sijaan saavuttanut yleistä hyväksyntää, sillä ural-altailaisen hypoteesin kannatus oli vahva. Joka tapauksessa hypoteesille ilmaantui kannattajia, jotka kykenivät pureutumaan ongelmaan yhä pätevämmin kielitieteellisin perustein. Näitä olivat esim. Kazanin yliopiston fennougristiikan dosentti, virolainen M. Weske ja etenkin hänen seuraajansa Nikolai Anderson. Tartossa julkaistussa väitöskirjassaan Anderson vertaili mm. pronomini- ja johdinsuffiksia, sijapäätteitä ja sanastoa ja löysi yhtäläisyyksiä niin paljon, että ne hänen mukaansa riittivät sukulaishypoteesin varmentamiseksi. Andersonin vertailusta puuttuivat tosin melkein kokonaan samojedikielet, joiden sukulaisuutta suomalais-ugrilaisten kielten kanssa ei vielä tähän aikaan yleisesti tunnustettu.

Suomalais-ugrilaisten kielten äännehistorian tutkimus edistyi nopeasti 1800-luvun lopulla täyteen kukoistukseensa puhjenneen nuogrammaattisen koulukunnan ansiosta. Nyt kävi mahdolliseksi entistä yksityiskohtaisemmin vertailla toisiinsa indoeurooppalaisten ja uralilaisten kielten yhteisiltä näyttäviä sanoja, ja vertailut osoittivat yhtäläisyyksiä löytyvän erityisesti indoeurooppalaisen kielikunnan arjalaisesta eli indoiranilaisesta haarasta (esim. Munkácsi 1901). Nyt alkoi päästä voitolle se ajatus, että kielikuntien vanhat yhteiset elementit eivät olleetkaan todisteita muinaisesta sukulaisuudesta, vaan ne olivat ikivanhoja lainoja arjalaiskielistä suomalais-ugrilaistalle taholle. Eräät tutkijat, mm. E. N. Setälä, pitivät mahdollisena sitä, että vanhimmat lainat olisivat tulleet jo indoeurooppalaisesta kantakielestä, mutta äänneseikat näyttivät sitovasti todistavan, että ainakin merkittävin osa lainoista oli nimenomaan arjalaisesta haarasta peräisin. Ne todistivat siis kielikuntien tai niiden eri haarojen välisistä kosketuksista. Tämä ajatusmalli on saanut eniten kannatusta 1900-luvun kuluessa, ja se näkyy selvästi monissa keskeisissä erikoistutkimuksissa, oppikirjoissa ja yleisesityksissä (esim. Jacobssohn 1922; Joki 1973; Hakulinen 1979).

Indouralilaisen alkusukulaisuuden mahdollisuuttakaan ei silti ole unohdettu. Setälän aikalainen, kollega ja kiistakumppani K. B. Wiklund (1906) jakoi indoeurooppalaisten ja uralilaisten kielten vanhimmat yhteiset elementit kol-

meen ryhmään: selviin arjalaisiin lainoihin, esiarjalaisiin tai indoeurooppalaisiin lainoihin ja alkusukulaisuutta osoittaviin yhteisiin elementteihin. Björn Collinder on koonnut systemaattisesti sekä vanhaa että uutta aineistoa, joka mahdollisesti voisi todistaa sukulaisuuden puolesta (1934, 1945, 1965). Lisäksi monet tutkijat ovat todenneet, ettei sukulaisuuden mahdollisuutta voi suoranaisesti sulkea poiskaan, vaikka hypoteesin tueksi esitetty aineisto ei vähäisyytensä takia sitä riitä varmentamaan samalla tavoin kuin kielisukulaisuus tavallisesti todistetaan (Joki 1973, 353–354). Äskettäin on esim. Jorma Koivulehto (1994) kartoittanut indoeurooppalaisten ja uralilaisten kielten vanhinta yhteistä sanakerrostumaa ja tullut siihen tulokseen, että selvien lainojen lisäksi on puolenkymmentä sellaista sanaa, joiden äännesuhteet ovat epäselvät ja jotka näin ollen voisivat periaatteessa olla myös todisteita alkusukulaisuuden puolesta. Koivulehto korostaa kuitenkin tällaisten ainesten määrän olevan niin pieni, ettei sanojen avulla voida mahdollisesta sukulaisuudesta todistaa mitään. Pääosa vanhoista yhteisistä sanoista on nykytutkimuksen valossa joka tapauksessa lainoja indoeurooppalaiselta taholta uralilaisiin kieliin. Aiempaan tutkimukseen verrattuna uutta on se, että vanhimpien lainojen oletetaan tulleen jo uralilaiseen kantakieleen (samoin Rédei 1986, joskin konkreettisisissa etymologioissa on jonkin verran eroja). Toinen uusi havainto on se, etteivät vanhimpien lainojen äänteelliset tuntomerkit viittaa arjalaiseen lainanantajakieleen, vaan ne voidaan johtaa suoraan indoeurooppalaisen kanta-kielen rekonstruktiosaa edustavasta kielimuodosta.

2. Alkukotiteoriat ja kantakielten ajoitukset

Uralilaisia kieliä puhuvien kansojen muinaiset ydinalueet eli ns. alkukoti on vanhastaan sijoitettu Uralvuoriston tienoille, enimmäkseen sen länsipuolelle Volgan ja Uralvuoriston väliselle alueelle (eri teorioista ks. Toivonen 1953; Häkkinen 1996, 65 alk.). Eräät tutkijat ovat pitäneet mahdollisena, että ydinalueiden pääosa olisi ollut Siperian puolella, toiset ovat tähdentäneet sitä, että alue on alun perinkin ollut hyvin laaja, koska metsästäjät ja kalastajat ovat tarvinneet laajoja nautinta-alueita toimeentulonsa turvaamiseksi. Yhteistä kaikille kielitieteilijöiden esittämille teorioille on kuitenkin se, että uralilainen kielikunta on muotoutunut sellaisilla seuduilla, joilla edelleen asuu suomen-sukuisia kieliä puhuvia kansoja. Täysin poikkeavaa kantaa on edustanut Kalevi Wiik, jonka näkemykset perustuvat kuitenkin ensisijaisesti muiden tieteenalojen kuin kielitieteen tutkimustuloksiin (ks. tarkemmin Mikone 1996). Nykytietämyksen valossa on täysin mahdollista ajatella, että kielikunnan ydinalue ja voimakkain innovaatiokeskus on todella sijainnut Euroopan puolella, jossakin Volgan vaiheilla. Tämä seutu on tuhansien vuosien ajan ollut kansojen kohtauspaikka, josta varsinkin jokireittejä pitkin on voitu liikkua moniin

suuntiin. (Korhonen 1993, 57–58.) Uralilaisten kielten perusrakenteessa, sekä kieliopissa että sanastossa, on niin paljon yhteisiä piirteitä, etteivät ne mitenkään voi selittyä tuloksiksi hyvin laajalla alueella toteutuneista erisukuisten kielten kosketuksista, vaan on oletettava jonkinlaista yhteistä ydintä, yhteistä ekspansiokeskusta, josta keskeiset ainekset ovat peräisin ja josta alkunsa saaneen ekspansion piiriin joutuneet mahdollisten muiden kielten puhujat ovat vaihtaneet kieltään uralilaisen kielimuodon hyväksi (ks. esim. Korhonen 1980/1984; Häkkinen 1996, 60–63, 186–189).

Sukukielten yhteistä ydintä on kielitieteessä tapana nimittää kantakieleksi. Termiä käytetään kuitenkin kahdessa hyvin erilaisessa merkityksessä. Kantakieleksi voidaan nimittää jotakin todellisenä pidettyä, mutta aktuaalisilta ominaisuuksiltaan pitkälti hypoteettiseksi jäävää muinaiskieltä, joka myöhemmin on kehittynyt edelleen, hajonnut ja jatkanut elämäänsä tytärikielissä. Näiden aineksista tietysti vain osa on vanhaa perua ja osa uudemman kehityksen tai esim. lainautumisen tulosta. Koska keskeiset ainekset yleensä säilyvät parhaiten, jäljelle on jäänyt ainakin jonkin verran elementtejä yhteisestä vanhasta ytimeistä. Tämä muodostaa samalla sen aineksen, jonka perusteella kielisukulaisuus myöhemminkin voidaan todeta. Toisaalta kantakieleksi voidaan nimittää kielitieteilijän rekonstruoimaa synkronista systeemiä, johon on koottu jonkin tietyn muinaisen kielimuodon tytärikielissä säilyneet yhteiset, etymologisten vastineiden nojalla vanhoiksi todetut ainekset. Tällainen rekonstruoitu kantakieli ei koskaan voi vastata täydellisesti mitään todellista muinaista kielimuotoa, koska synkronisen todistusaineiston perusteella on parhaassakin tapauksessa mahdollista rekonstruoida vain sellaisia aineksia tai ominaisuuksia, jotka ovat säilyneet vähintään kahdessa tytärikielessä.

Jälkimmäistä tyyppiä edustavaa, synkronista kantakielirekonstruktioita ei ole mielekästä kytkeä mihinkään muinaisiin kansoihin tai kulttuureihin, vaan tähän tarkoitukseen sopivat fragmentaarisesti tunnetut, pitkälti hypoteettisiksi jäävät ensimmäisen tyyppin kantakielet eli todelliset muinaiskielet. Luonnolliset kielet eivät koskaan synny tyhjästä, vaan kaikilla nykyään puhuttavilla ihmiskielillä on aina täytyntä olla jokin edeltäjä. On luonnollista päätellä, että yhteisiä aineksia sisältävillä sukukielillä edeltäjäkin on ollut ainakin osittain yhteinen. Toisaalta kielten kehitys ja kielitilanne eivät koskaan jähmety pysyvästi paikalleen. Kieliä ja kokonaisia kielikuntia kuolee, ja toisaalta myös uusia kielimuotoja ja kieliyhteisöjä muotoutuu jatkuvasti. On siis mielekästä kysyä, missä ja milloin uralilainen ja indoeurooppalainen kielikunta ovat muotoutuneet ja mikä oli tilanne ennen niiden syntyä.

Indoeurooppalaisen kielikunnan synty tai ainakin indoeurooppalaisen kantakielen kehityksen viimeiset yhteiset vaiheet on tapana kytkeä tiettyihin arkeologisiin tapahtumiin: hevosen kesyttämiseen ja pyörillä varustettujen rattaisten käyttöönottoon. Tähän viittaa näihin aihepiireihin liittyvä yhteinen sanasto (ks. esim. Gamkrelidze–Ivanov 1995, 463–480). Arkeologian, paleo-

zoologian ja kielitieteen yhteinen aineisto näyttää ainakin tällä hetkellä viittaavan siihen, että tämä olisi voinut tapahtua Volga- ja Uraljokien alajuoksun välisellä alueella n. 3500–2800 vuotta ennen ajanlaskun alkua (Parpola 1994). Kaikkein vanhin kulttuuri, josta on hevosen hyötykäyttöön viittaavia tietoja, on ollut Sredni Stogin kulttuuri Mustanmeren pohjoispuolella n. 4500–3500 eKr. (Mallory 1992, erit. 197–203).

Jos uralilaisen kielikunnan muinainen ydinalue oli Volgan varrella, indoeurooppalaiset ja uralilaiset ovat hyvinkin voineet olla muinaisia lähinaapureita. Näin olisi myös helppo ymmärtää vanhojen lainojen olemassaolo. Tosin indoeurooppalaisesta alkukodista on esitetty monia muitakin teorioita (näitä on koonnut J. P. Mallory 1992, 144), mutta eniten kannatusta ovat joka tapauksessa saaneet Mustanmeren pohjoispuoliset alueet. Monissa sellaisissakin teorioissa, joissa aivan alkuperäisintä ydinaluetta ei sijoiteta tälle seudulle, oletetaan indoeurooppalaisen kielikunnan eri haarojen pitäneen aluetta eräänlaisena toissijaisena ekspansiokeskuksena (ks. esim. karttaliitettä teoksessa Gamkrelidze–Ivanov 1995).

Alkukotiteorioita on käytetty hyväksi myös sukulaishypoteesin torjumisessa ja lainakontaktien ajoittamisessa. Etenkin silloin, kun uralilainen alkukoti on sijoitettu Aasian puolelle, on todettu indoeurooppalaisen kantakielen ja kantaauralin välisten lainakosketusten olleen mahdottomia maantieteellisistä syistä, ja samasta syystä myös alkusukulaisuutta on pidetty epätodennäköisenä (Joki 1973, 362; Hajdú 1975, 33–34; Hakulinen 1979, 350–351). Koska kilpailevia teorioita kuitenkin on monia, niiden perusteella on mahdotonta tehdä edellä mainitun tapaisia päätelmiä. Jos käytetään niitä samoja kriteerejä, joita etymologiassa yleensäkin käytetään, ts. sanojen äänneasua, merkitystä ja levikkiä, on hyväksyttävä se ajatus, että vanhimmat lainat viittaavat indoeurooppalaisen ja uralilaisen kantakielen välisiin kosketuksiin. Maantieteellinen läheisyys antaa mahdollisuuden olettaa niin lainakontakteja kuin alkusukulaisuuttakin.

3. Kielikuntien vanhat yhteiset elementit

Edellä mainitussa Jorma Koivulehdon tutkimuksessa (1994) kielikuntien välisen alkusukulaisuuden mahdollisuutta on pohdittu sanaesimerkkien valossa, ja vaikka muutamia sanoja ei normaalien äännekriteerien avulla voikaan todistaa lainoiksi, pääosa yhtäläisyyksistä näyttää joka tapauksessa olevan lainaperäisiä. Varmoja lainoja ovat Koivulehdon mukaan suomen *ajaa*, *kota*, *mesi*, **pele-* (> *pelkä-*), **puna-* (> *punoa*), *pura*, *teke-*, *tuo-*, *vesi-* ja *vetä-* etymologisine vastineineen. Lisäksi tulee sanavartalo **mōske-* ‘pestä’, jolla ei ole vastinetta suomessa. Molemmille kielikunnille yhteisiä mutta äännteellisesti epäsäännöllisiä ovat *kala*, *käly*, *nato*, *nimi* ja *vie-*. Viimeksi mainitut ovat

niitä sanoja, jotka Koivulehdon mukaan periaatteessa voisivat olla todisteita mahdollisesta alkusukulaisuudesta.

Mainitut sanat ovat valtaosaltaan keskeisen perussanaston elementtejä. Joukossa on monia yksinkertaisia verbejä, jotka Koivulehdon mukaan ovat todisteita lainakontaktien läheisyydestä. Tämänlaatuisten verbien on vaikea kuvitella lainautuneen muuten kuin konkreettisesti käyttötilanteessa, jossa molempien kielikuntien edustajat ovat fyysisesti läsnä. Kaikki lainasanat eivät ole periaatteessa samanluonteisia. Esim. selvät kulttuurisanat voivat kulttuurisineiden myötä vaeltaa pitkiäkin matkoja alkuperäisen esiintymisympäristönsä ulkopuolelle.

Aiemmissä alkusukulaisuuden ongelmaa käsittelevissä tutkimuksissa on esitetty myös muita kuin sanastollisia todisteita. Morfologian tasolla on rinnastettu toisiinsa mm. **m*-asuiset akkusatiivin päätteet, indoeurooppalainen **-d*-päätteinen erosija ja uralilaisten kielten **-ta/tä*-ablatiivi, molempien kielikuntien *i*-tunnuksella muodostetut monikkomuodot sekä eräiden indoeurooppalaisten kielihaarojen **s*-aoristi ja uralilaisten kielten **s*-preteriti (ks. tarkemmin Collinder 1965, 130–136). Myös verbien ensimmäisten ja toisten persoonien persoonapäätteet, jotka kuuluvat yhteen mainittujen persoonien pronominiin kanssa, on useissa yhteyksissä mainittu kielikuntaa yhdistävinä elementteinä (Joki 1973, 6, 22, 233). Muutamit muutkin pronominivartalot ovat huomiota herättävän samankaltaisia (*ken, ku-, ta-* ‘tämä’ tai *tä-, tuo; moni*; Joki 1973, 268, 273–275, 286, 322, 330–331).

Jo aiemmin on todettu, että kielisukulaisuus voidaan todistaa yhteisen perussanaston ja morfologisten yhtäläisyyksien avulla. Nyt näyttää siltä, että juuri tämänkaltaisia yhtäläisyyksiä löytyykin uralilaisen ja indoeurooppalaisen kielikunnan väliltä ja muutamat tutkijat ovat valmiit hyväksymään ne todisteiksi alkuperäisestä kielisukulaisuudesta. Miksi ne eivät kuitenkaan kaikkien tutkijoiden mielestä ilman muuta kelpaa todisteiksi kielisukulaisuudesta?

On mahdotonta täsmällisesti sanoa, kuinka monta yhteistä elementtiä kielillä tai kielikunnilla täytyy olla, jotta niitä voitaisiin pitää sukulaisina. Yhteisiltä näyttävät ainekset voivat olla sattumalta samankaltaisia tai perustua samansuuntaiseen äännesymboliikkaan, ja etenkin yksittäiset sanat voivat olla lainaa suuntaan tai toiseen. Pronominivartalot ovat yleensä suurifrekvenssisiä aineksia, joten on odotuksenmukaista, että ne ovat lyhyitä ja yksinkertaisia ja sisältävät kielen tavallisimpia ja helpoimmin äännettäviä äännteitä. Satunnaisen samankaltaisuuden mahdollisuus on suurempi kuin sanastossa keskimäärin. Lisäksi pronomineissa saattaa olla eräänlaista äännesymboliikkaa, jolloin äänneasun voidaan universaalilla tavalla olettaa riippuvan pronominin funktiosta (esim. Justeson–Stephens 1980, 44–45).

Lukumäärää olennaisempi asia on aineksista muodostuva kokonaiskuva ja sen pohjalta hahmotettava kehityshistoria. Uralilaisia kieliä yhdistää toisiinsa ratkaisevasti kiinteämmällä tavalla se, että laajalevikkisistä aineksista hah-

mottuu yhteisen kantakielen runko, äänne- ja muoto-opillisen järjestelmän perusta, josta voidaan uskottavalla tavalla johtaa nykyisten uralilaisten kielten muoto-opillisten järjestelmien osat. Lisäksi uralilaisten kielten taivutusjärjestelmien toisistaan poikkeavien osien kehitys pystytään hyvin pitkälti selittämään kieli(ryhmä)kohtaisten innovaatioiden tulokseksi (ims. kielten osalta ks. esim. Laanest 1982, saamen osalta Korhonen 1981 ja muiden etäsukukielten osalta artikkelit teoksessa Sinor (ed.) 1988, 219 alk.).

On kuitenkin myös sellaisia seikkoja, jotka puhuvat yksinkertaista lainautumisselitystä vastaan. Jo edellä on todettu, että indoeurooppalaisia kieliä yhdistää toisiinsa joukko sanastossa heijastuvia kulttuurin innovaatioita, ennen kaikkea hevoseen ja maatalouteen liittyvät uudennokset. Yhteisessä sanastossa on myös aineksia, jotka kertovat yhteiskunnan järjestäytyneisyydestä ja uskonnosta. Miten nämä näkyvät uralilaisiin kieliin saaduissa lainoissa? Vastaus on yksinkertainen: eivät mitenkään. Indoeurooppalaista kielikuntaa yhdistävistä merkittävistä kulttuurin edistysaskelista ei ole jälkeäkään uralilaisten kielten vanhimmassa lainakerrostumassa. Lainojen joukossa on tosin verbi *ajaa*, mutta se ei viittaa mitenkään itsestään selvästi ajoneuvoilla ajamiseen vaan ylipäänsä siihen, että jotakin pannaan liikkeeseen (ks. esim. Joki 1973, 247–248). Uralilaisissa kielissä on kyllä paljonkin indoeurooppalaiselta taholta lainattua maataloussanastoa, mutta nämä elementit eivät kuulu äänneasunsa ja levikkinsä nojalla vanhimmiksi katsottavaan lainakerrostumaan, vaan ne ovat tulleet vasta selvästi eriytyneistä indoeurooppalaisista kielihaaroista (ks. esim. Häkkinen 1996, 115–124).

4. *Ongelman uudet kehitykset*

Jo edellä on viitattu siihen, että uralilainen ja indoeurooppalainen muinais-kieli eivät suinkaan edusta ihmiskielen kehityksen ensimmäistä alkua vaan ne ovat itsekin pitkän kehityksen tulosta. Niissä kuten kaikissa muissakin luonnollisissa kielissä pääosan kielellisestä substanssista on täytynyt olla perintöä vanhemmista kielimuodoista. Kieli on perusluonteeltaan konservatiivinen, koska kielen tehtävänä on yhdistää ihmisiä ja ihmiskupolia toisiinsa. Kielen täytyy muuttua vähitellen, jotta ymmärrettävyys säilyisi. Uudessa kielimuodossa ei kaikki voi olla uutta.

Edellä referoidut alkukotiteoriat antavat mahdollisuuden ajatella, että indoeurooppalainen ja uralilainen kielikunta ovat muotoutuneet itäisen Euroopan alueella, suhteellisen lähellä toisiaan. Mielenkiintoinen kysymys on, miten kielikunta tai kieliperhe yleensä muodostuu. Klassinen vastaus tähän on vanhemman kielimuodon hajaantuminen murteiksi ja kehittyminen edelleen eri kieliksi maantieteellisen eriytymisen takia. Tällainen mahdollisuus voidaan varmentaa paralleelien avulla. Esimerkiksi Afrikkaan 1600-luvulla muut-

taneiden hollantilaisten siirtolaisten kieli afrikaans lasketaan nykyään itsenäiseksi kieleksi. Romaanisten kielten tiedetään muodostuneen Rooman valtakunnan mahdin myötä laajoille alueille levinneestä kansanlatinasta, joka eri tahoilla sai vaikutteita erilaisista paikallisista kielistä. Turkkilaisten kielten historiallisesti todennettu ekspansio (Mallory 1992, 147) on osoitus siitä, että kieliyhteisö voi muutamassa sadassa vuodessa levittäytyä valtavan suurille alueille alkuperäisen ydinalueensa ulkopuolelle. Kun kieliyhteisön sisäiset yhteydet höltyvät ja katkeavat, alkaa todennäköisesti myös kielellinen eriytyminen. Uudessa ympäristössä saadaan uudenlaisia vaikutteita, joten erilleen joutuneet kielimuodot kehittyvät ainakin joissakin suhteissa eri suuntiin kontaktikielten erilaisuuden takia. Tästä on lukemattomia todisteita historialliselta ajalta, ajateltakoonpa esimerkiksi Vermlannin savolaismurteita tai amerikkansuomea.

Yhden kieliyhteisön ekspansioon liittyy yleensä toisten väistyminen tai sulautuminen. Esimerkiksi ranskan kieli syntyi 800-luvulla kansanlatinan ja alueen alkuperäiskielen, indoeurooppalaisen kielikunnan germaaniseen haaraan kuuluvan frankin kielen sulautumasta. Monet suomensukuisia kieliä puhuvat kansat ovat vaihtaneet alkuperäisen äidinkiensä kokonaan tai osittain alueen valtakieleen, esim. venäjään tai tataariin. Amerikkansuomalaisten jälkeläisten äidinkieli on muutaman sukupolven aikana muuttunut englanniksi. Kielenvaihtoon voi olla monia syitä, mutta tavallista on, että valtakielen omaksuminen tarjoaa sellaisia merkittäviä etuja, että niiden saavuttamiseksi kannattaa luopua vapaaehtoisesti omasta alkuperäiskielestä. Vähemmistökieli voi väistyä jälkiä jättämättä, mutta se voi myös painaa leimansa valtakieleen. Esim. suomensukuisten kansojen alueelle levinneessä venäjässä on paikoitellen havaittavissa hyvinkin selvää suomalais-ugrilaista substraattia (ks. esim. Sarhimaa 1995, 205–207).

Maailman väkiluku on jatkuvasti kasvanut. Pohjois-Euroopan nykyinen asutus selitetään jääkauden viimeisen jäätiköitymisen huippuvaiheen (n. 18 000 eKr.) jälkeisen ekspansion tulokseksi. Historiademografian tutkijat ovat arvioineet, että vuoden 10 000 eKr. vaiheilla koko maapallolla oli väkeä noin neljä miljoonaa henkeä eli selvästi vähemmän kuin nykyisessä Suomessa (Jutikkala 1988, 23). Monien seutujen on täytynyt vielä tuolloin olla kielellisiä tyhjiöitä, ja uusille seuduille levittäytyneet kansanheimot ovat hyvinkin saattaneet kehittyä kielellisesti vailla merkittäviä ulkopuolisia kontakteja. Neoliittisen vallankumouksen myötä väestö on alkanut lisääntyä nopeasti, joten edellytyksiä uusien kieliperheitten synnylle on epäilemättä ollut. Toisaalta kieliyhteisöjen kasvu ja yhteiskuntarakenteen kehitys ovat luoneet edellytykset alueellisten valtasuhteiden synnylle: jotkut yhteisöt ovat paisuneet muita mahtavammiksi ja alkaneet levittäytyä toisten kustannuksella. Maailman kielitilanteen tutkijat ovat arvioineet, että eri kielten lukumäärä on viimeksi kuluneiden 10 000 vuoden aikana ollut laskemaan päin ja tällä hetkellä jäljellä

olevista n. 6000 kielestä puolet on uhanalaisia eli vaarassa kadota seuraavien sadan vuoden aikana (Krauss 1992).

Indoeurooppalainen kielialue on nykyisellään hyvin laaja, ja tähän voitaisiin periaatteessa antaa kaksi erilaista selitystä. Joko alue on ollut yhtä laaja alun perinkin, tai sitten se on laajentunut aikojen kuluessa. Jo historiallisten tietojen perusteella on selvää, että jälkimmäinen vaihtoehto on oikea; esim. englantia puhuva väestö ei suinkaan ole Australian tai Amerikan alkupe- räisasukkaita. Indoeuropeistit pitävät selvänä myös sitä, että kielialue on merkittävästi laajentunut jo esihistoriallisena aikana, vaikka itse laajentumisprosessista niin kuin alkukodin sijainnistakin on monia eri käsityksiä (Mallory 1994, 222 alk.). Vanhimpien ekspansioiden selitystä on etsitty kulttuurin kehityksestä, erityisesti hevosesta ja hevosvetoisten ajoneuvojen käytöstä, maatalouden mahdollistamasta väestönkasvusta sekä indoeurooppalaisten aggressiivisesta yhteiskuntakulttuurista. Toisaalta kielikunnan yhteisten elementtien ja innovaatioiden takia on haluttu pitää kiinni melko suppeasta alkukodista.

Uralistiikan puolella monet tutkijat (mm. Ojansuu, Korhonen) ovat tähdentäneet sitä, että "alkukoti" on voinut olla hyvin laaja-alainen mm. pyyntikulttuurin edellyttämien laajojen saalistusmaiden takia. Se kuitenkin tiedetään, ettei uralilaisen kielikunnan muinainen esiintymisalue ole missään tapauksessa voinut olla sama kuin se on nykyään. Esim. Suomi oli jääkaudella kokonaan jään peitossa ja myös suuri osa muuta Pohjois-Eurooppaa oli samassa tilassa tai muuten asumakelvotonta aluetta. Ainakin osa uralilaisia kieliä puhuvista kansoista on muuttanut tai laajentanut asuinalueitaan itään päin Siperian puolelle. Mm. samojedikielten spesialisti Juha Janhunen on äskettäin (1996) sijoittanut uralilaisen alkukodin Uralvuoriston länsipuolelle ja melko suppealle alueelle.

Monet arkeologit yhdistävät toisiinsa kampakeraamisen kulttuurin ja suomalais-ugrilaiset kielet. Tältä pohjalta uralilaisen kielikunnan ekspansion olisi oletettava tapahtuneen ennen neljättä esikristillistä vuosituhatta. Ekspansiota on oletettava myös kielellisistä syistä: kielijärjestelmän yhteiset ydinosa- edellyttävät yhteisiä, kantakielen syntyyn johtaneita innovaatioita. Tällaiset eivät ole voineet käytännössä toteutua kovin laajalla kielialueella. Sen sijaan kielikunnan levittäytyminen on hyvinkin voinut tapahtua niin, että uralilaiset kielet ovat syrjäyttäneet muita alkuperäiskieliä ja saaneet niiden puhujat vaihtamaan kieltään. Tällä tavoin voidaan tulkita esimerkiksi suomalaisten ja saamelaisten suhde. Geneettisesti saamelaiset ovat kaukana suomalaisista, mutta kielijärjestelmä voidaan hyvin pitkälti palauttaa yhteiseen kantamuotoon, varhaiskantasuomeen.

Jäätiköitymisen huippua seuranneen ekspansiovaiheen kielisuhteista ei tiedetä mitään. Pohjois- ja Itä-Euroopassa myöhemmin asuneiden kansojen täytyy joka tapauksessa olla tuonaikaisen väestön geneettisiä ja kielellisiä jälkeläisiä. Olennaista on, että tämän ekspansiovaiheen hypoteettisia kieliä tai

kielikuntia ei voi kuvata sanoilla indoeurooppalainen tai uralilainen, koska nämä kielikunnat kaikesta päättäen ovat vasta Itä-Euroopassa tapahtuneen myöhemmän kehityksen tulosta. Uralilaisten kielten vanhin yhteinen sanasto ei sisällä mitään maatalouteen liittyviä kulttuurisanoja, joten uralilaisten kielten yhteisen ytimen muodostaneen muinaiskielen on täytynyt muotoutua ja jo haajaantuakin pitkälti ennen kuin neoliittinen vallankumous levisi sen alueelle.

Edellä on todettu, että indoeurooppalaisen kantakielen viimeiset yhteiset kehitysvaiheet voidaan ajoittaa vuosiin 3500–2800 eKr. Onko tämä ristiriidassa sen oletuksen kanssa, että uralilaisessa kantakielessä on indoeurooppalaisia lainoja, jos uralilaisen kielikunnan oletetaan ulottuneen laajoille alueille jo neljännellä esikristillisellä vuosituhannella? Vastaus on kielteinen, sillä kysymys on vain indoeurooppalaisen kielikunnan **viimeisistä** yhteisistä vaiheista, joiden vaikutusta ei edellä todetun mukaisesti näykään uralilaisten kielten vanhimmissa lainakerrostumissa. Indoeurooppalaisen kantakielen vanhemmat kehitysvaiheet voivat olla paljonkin vanhempia, ja lainat voivat edustaa näitä. Mielenkiintoinen sanahistoriallinen yksityiskohta on se, että ugrilaiskielissä eli unkarissa, mansissa ja hantissa on yhteinen hevosiin liittyvä sanakerrostuma, jota on arveltu kaukasialaisperäiseksi mutta jonka lähtö- tai välittäjäkieliä ei ole toistaiseksi pystytty lopullisesti selvittämään. Näitä sanoja ovat ainakin **luw3* ‘hevonen’ ja **närk3* ‘satula’ (UEW 1988, 863, 874).

Miten sitten on laita niiden kielikuntien yhteisten elementtien, jotka monien tutkijoiden mielestä todistavat kielikuntien alkusukulaisuudesta? Kielisukulaisuus on komparatiivisessa tutkimuksessa tapana määritellä niin, että sukukieliä ovat sellaiset kielet, jotka voidaan hyväksyttävien kielitieteellisin menetelmin johtaa yhteisestä kantakielestä. Edellä on todettu indouralilaisten yhtäläisyyksien määrä niin vähäiseksi ja erot niin merkittäviksi, ettei mitään yhteistä kantakieltä voi rekonstruoida. Yhteisten ainesten olemassaoloa ei kuitenkaan voi kiistää, joten on syytä pohtia muunlaisia selitysmahdollisuuksia.

Edellä on käsitelty ainoastaan indoeurooppalaisten ja uralilaisten kielten suhdetta, mutta jo vanhastaan on tiedetty, että esitellyn kaltaisia yhtäläisyyksiä löytyy myös muista kielikunnista. Esimerkiksi paleoaasialaisiin kieliin kuuluvassa jukagiirissa ja/tai sen nyttemmin kuolleissa mutta kirjallisista lähteistä tunnetuissa sukukielissä tšuvanissa ja omokissa on vastineet *minä/me*- ja *sinä/te*-tyyppisille persoonapronomineille sekä pronomineille *ken*, *ku*-, *tä*- ja *itse*. Sijasysteemi on hyvin samantapainen kuin samojedikielissä, ja paikallissijoissa on alkuperäisen päätteän lisäksi jopa muodoltaan ja distribuutioltaan samanlainen koaffiksi kuin samojedissa. Tärkeä yhteinen verbivartalo on *le-llē*- ‘olla’. Myös sanoilla *käly* ja *nimi*, jotka edellä on mainittu esimerkkinä mahdollisista indouralilaisista sanoista, on vastine jukagiirissa. (Koko aineistosta ks. Angere 1956; Collinder 1940; 1965, 155–169.) Monet tutkijat ovat näiden yhtäläisyyksien perusteella olleet valmiit yhdistämään jukagiirin uralilaiseen kielikuntaan (ks. myös Joki 1984).

Vastaavan tyyppisiä yhtäläisyyksiä on havaittu muistakin kielistä, esim. paleoaasialaisesta tšuktšista, joka ei tiettävästi ole sukua edellä mainitulle jukagiirille, samoin niistä kielistä, jotka perinteisesti on laskettu altaillaiseen kielikuntaan kuuluviksi (Collinder 1965, 136–155; Comrie 1981, 14). Sanaston yhtäläisyyksien perusteella on kehitelty hyvin laajoja sukulaisuushypoteeseja, mm. teorioita nostraattisista kielistä, joihin kuuluisivat esim. indoeurooppalaiset, uralilaiset, altaillaiset, seemiläiset, haamilaiset, kartvelilaiset, eskimo-aleutilaiset ja dravidakielet (Illič-Svityč 1971–1976; laajoista sukulaishypoteeseista ks. myös Veenker 1969; Joki 1973, 356; Korhonen 1993, 64, 315). Laajin mahdollinen sukulaishypoteesi on monogeneesiteoria, jonka mukaan kaikki maailman kielet ovat peräisin yhdestä ainoasta kantakielestä (Korhonen 1993, 300–301, 317).

Kaikille maailman kielille ei voi rekonstruoida yhteistä kantakieltä, eikä kaikkia maailman kieliä voi hyväksyttävien kielitieteellisin menetelmin johtaa mistään yhteisestä kantakielestä. Tämä ei sulje pois monogeneesin mahdollisuutta mutta merkitsee joka tapauksessa sitä, että kieliä ei voi nimittää sukukieliksi termin tavanomaisessa merkityksessä. Koska kielet ovat perusluonteeltaan konservatiivisia, niissä saattaa olla jäljellä hyvinkin vanhoja yksityisiä elementtejä tai rakennepiirteitä (ks. myös Korhonen 1993, 336), mutta kielisysteemit ovat ihmiskunnan kehityshistorian aikana ehtineet muuttua moneen kertaan. Sekä uralilainen että indoeurooppalainen kielikunta ovat suhteellisen myöhäisen kehityksen tulosta, jos ajatellaan koko puhuvan ihmisen kehityskaarta. Koska ne ilmeisesti ovat muotoutuneet maantieteellisesti suhteellisen läheisillä alueilla, niihin saattaa sisältyä elementtejä samoista tai keskenään sukua olevista alkuperäiskielistä. Olisi kuitenkin vakiintuneen kielitieteellisen terminologian harhaanjohtavaa käyttöä, jos niitä tämän perusteella nimitettäisiin sukulaisiksi.

LÄHTEET

- ANGERE, JOHANNES 1956: *Die uralo-jukagirische Frage. Ein Beitrag zum Problem der sprachlichen Urverwandschaft*. Stockholm.
- BOPP, FRANZ 1816: *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenen der Griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*. Frankfurt am Mayn.
- 1833: *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen*. Berlin.

- COLLINDER, BJÖRN 1940: Jukagirisch und Uralisch. *Uppsala universitetets årsskrift 1940*:8. A.–B. Lundequistska bokhandeln – Otto Harrassowitz. Uppsala–Leipzig.
- 1965: *Hat das Uralische Verwandte? Eine sprachvergleichende Untersuchung*. Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis, Nova series 1:4. Uppsala.
- COMRIE, BERNARD 1981: *The Languages of the Soviet Union*. Cambridge University Press. Cambridge.
- GAMKRELIDZE, THOMAS A. – IVANOV, VIAČESLAV V. 1995: Indo-European and the Indo-Europeans. A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture. *Trends in Linguistics. Studies and Monographs* 80. Mouton de Gruyter. Berlin–New York.
- GYARMATHI, SÁMUEL 1799: *Affinitas Linguae Hungaricae cum Linguis Fennicae Originis Grammaticae Demonstrata*. Göttingae.
- HAJDÚ, PÉTER 1975: *Suomalais-ugrilaiset*. Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- HÄKKINEN, KAISA 1996: *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Hämeenlinna.
- ILLIČ-SVITYČ, V. M. 1971–1976: *Opyt sravnenija nostratičeskij jazykov. Sravnitelnyj slovar*. Moskva.
- IVIĆ, MILKA 1966: *Kielitiede ennen ja nyt*. Forssa.
- JANHUNEN, JUHA 1996: *Finny i tungusy – alkukotien ongelmia*. Esitelmä Suomalais-Ugriilaisessa Seurassa 16.2.1996.
- JOKI, AULIS J. 1973: *Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen*. SUST 151. Helsinki.
- 1984: *Maaillman kielet*. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsinki.
- JUSTESON, JOHN S. – STEPHENS, LAURENCE D. 1980: Chance Cognition: A Probabilistic Model and Decision Procedure for Historical Inference. *Papers from the 4th International Conference on Historical Linguistics*. Ed. by ELIZABETH CLOSS TRAUOGOTT, REBECCA LABRUM & SUSAN SHEPHERD. Amsterdam.
- JUTIKKALA, EINO 1988: *Kuolemalla on aina syynsä. Maaillman väestöhistorian ääriiviivoja*. Porvoo.
- KOIVULEHTO, JORMA 1994: Indogermanisch – Uralisch: Lehnbeziehungen oder (auch) Urverwandtschaft. *Bopp-Symposium 1992 der Humboldt-Universität zu Berlin*. Hrsg. von REINHARD STERNEMANN. Heidelberg.
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Jyväskylä.
- 1986: *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918*. Vol. 11. Societas Scientiarum Fennica. Helsinki.
- 1993: *Kielen synty*. Toimittanut ULLA-MAIJA KULONEN. Juva.
- KRAUSS, MICHAEL 1992: The World's Languages in Crisis. *Language* 68.
- LAANEST, ARVO 1982: *Einführung in die ostseefinnischen Sprachen*. Buske Verlag. Hamburg.
- MALLORY, J. P. 1994: *In Search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth*. Thames and Hudson. London.
- MIKONE, EVE 1996: Suomalais-ugrialaisten väestöjen alkuperä. *Virtittäjä*.
- PARPOLA, ASKO 1994: Formation of the Aryan Branch of Indo-European. ROGER BLENCH – MATTHEW SPRIGGS (eds.): *Language and Archaeology, Vol. 3: Combining archaeological and linguistic aspects of the past*. Routledge. London. (In preparation.)
- SARAJAS, ANNAMARI 1956: *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa*. Helsinki.
- SARHIMAA, ANNELI 1995: Karjalan kansat ja kielet kontakteissa. *Virtittäjä*.
- SCHAEFFERUS, JOHANNES 1673: *Lapponia eli Lapin maan ja kansan uusi ja todenmukainen kuvaus*. Latinan kielestä suomentanut TUOMO ITKONEN. Hämeenlinna 1963.
- SINOR, DENIS (ed.) 1988: *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. E. J. Brill. Leiden–New York–København–Köln.
- STIPA, GÜNTER JOHANNES 1990: *Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus*. SUST 206. Helsinki.
- SUST = Suomalais-Ugrialaisten Seuran Toimituksia.
- UEW = KÁROLY RÉDEI 1988: *Uralisches etymologisches Wörterbuch. Band II. Finnisch-permische und finnisch-wolgaische Schicht; Ugrische Schicht*. Wiesbaden.
- VEENKER, WOLFGANG 1969: Verwandtschaft zwischen den Finnougrischen und entfernteren Sprachgruppen. *Ural-Altäische Jahrbücher* 41.
- WIKLUND, K. B. 1906: Finnisch-ugrisch und indogermanisch. *Le Monde Oriental*.

KAISA HÄKKINEN: *Die indouralische Frage und ihre potentielle Lösung*

Die ältesten Auffassungen über die Besiedlung der Erde und den Ursprung der Sprachen stützten sich zumeist auf die biblischen Berichte zur Sintflut und die babylonische Sprachenverwirrung. Die wissenschaftliche Klassifizierung der Sprachen auf der Basis des Wortschatzes und der Formenlehre geht auf den Beginn der Neuzeit zurück, jedoch konnten erst mit dem Aufkommen der historisch-komparativen Methode und der Evolutionstheorie im 19. Jahrhundert tragfähige Grundlagen für wissenschaftliche Erklärungen des Sprachwandels und der wechselseitigen Relationen der Sprachen gefunden werden. Zuvor hatte man sich auf synchrone Übereinstimmungen und oft auch auf sprachexterne Faktoren, beispielsweise angenommene Rasseigenschaften berufen.

Grossen Anhang hatte Ende des 17. Jahrhunderts die Skythentheorie von G. W. Leibnitz, derzufolge Europa und Asien einstmals ein grosses Reich gebildet hätten und letzten Endes alle europäischen wie asiatischen Völker Nachkommen des selben Volkes bzw. Stammes seien. Andererseits betonten die Rassenforscher, dass die Finnen und Samen deutlich mongolische Züge aufwiesen. Daraus leitete man ab, dass die finnischstämmigen Völker Europas primitive Ureinwohner repräsentierten, die später von den auf der ganzen Linie vorrückenden Indogermanen verdrängt worden seien. Im 19. Jh. glaubte man nahezu ausnahmslos an die Verwandtschaft der uralischen und altaischen bzw. der Türksprachen, der mongolischen und tungusischen Sprachen und der gemeinsame Ursprung wurde in Asien vermutet.

Auch für die indouralische Verwandtschaftshypothese fand sich eine gewisse Zustimmung im 19. Jh. U.a. der St. Petersburger Naturwissenschaftler Fr. Th. Köppen suchte Verwandtschaftsbeziehungen mittels Wortvergleich zu beweisen und verlegte die Urheimat an das Wolgakkie. Der Este Nikolai Anderson verglich auch grammatische Strukturen und sah in den Ergebnissen eine ausreichende Bestätigung der obigen Hypothese.

Der Charakter der gemeinsamen lexikalischen Elemente in den indoeuropäischen und den uralischen Sprachen wurde mit dem Fortschritt der lautgeschichtlichen Forschung um die Jahrhundertwende klarer. Damals konnte nachgewiesen werden, dass ein Teil der gesichertesten Übereinstimmungen deutlich aus Lehnwörtern bestand, die bezüglich der indoeuropäischen Sprachfamilie primär den arischen bzw. indoiranischen Zweig, bezüglich der uralischen Sprachen das Rekonstruktionsniveau der finnisch-ugrischen Grundsprache repräsentierten. Sehr breite Zustimmung fand lange Zeit die Auffassung, das gesamte gemeinsame Lexikon würde sich auf die gleiche Weise klären lassen, also als Entlehnung aus einer arischen Sprachform in die finnisch-ugrischen Grundsprache, obwohl nach diesem Modell die Stellung solcher alt wirkender gemeinsamen Wörter unklar blieb, die keine offensichtlich arischen Merkmale besaßen. Bestimmte Forscher, u.a. K. B. Wiklund und Björn Collinder haben allerdings betont, dass nicht alle Entlehnungen der selben Schicht zugehören, sondern arische Lehnwörter, im Vergleich dazu ältere indoeuropäische Lehnwörter und noch ältere, möglicherweise auf die unverwandtschaftliche Schicht zurückgehende Entlehnungen, deutlich unterschieden werden können.

Die ehemaligen Kerngebiete der uralischen Sprachen pflegte man von alters her entweder in Gegenden an der westlichen oder östlichen Seite des Ural zu legen. Nach der Schule E. N. Setälä's lag die Urheimat an der Wolgabiegung, die ungarische angewandte linguistische Paleontologie plazierte sie nordöstlich des Wolgakkies oder in Gebieten Sibiriens. Nach heutigen Auffassungen sprechen keine linguistischen Gründe gegen eine Plazierung der Kerngebiete in Osteuropa, da sich die Reichweite der uralischen Sprachen später nach Asien hin ausgedehnt haben kann.

Für die indoeuropäische Ursprungstheorie sind die nördlichen Randgebiete des Schwarzen Meeres die zentralen. Es ist üblich, die Entwicklung der indoeuropäischen Grundsprache oder wenigstens ihre letzten übergreifenden Phasen auf der Basis von thematischen Lexika an die Zähmung des Wildpferdes und die Wagentechnik zu knüpfen. So datierte man die Endphasen der Grundsprache auf 3500–2800 v. Chr. Auch zu ihrer Lokalisierung versuchte man ein Gesamtbild aus Ergebnissen der Archäologie, der Paleozoologie und der Sprachwissenschaft zu nutzen.

Der älteste gemeinsame Wortschatz der uralischen Sprachen spiegelt die mesolithische Jäger- und Sammlerkultur. Er enthält keinerlei auf die neolithische Revolution hinweisende Elemente, z.B. Wörter aus dem Bereich der Viehhaltung und des Ackerbaues, so dass eine geographische Verstreuung der Sprachgemeinschaft vor dem Eindringen der Agrarkultur in ihr Gebiet angenommen werden muss. Das gemeinsame uralische Lexikon bietet keine klaren Anhaltspunkte für die Datierung oder Lokalisierung der Grundsprache. Jedoch kann auf der Basis des linguistischen Materials eine ursprüngliche Nachbarschaft der uralischen und der indoeuropäischen Grundsprachen nicht ausgeschlossen werden.

Der heutigen Lehnwortforschung zufolge ist neben den deutlich erkenntlich arischen Entlehnungen eine Gruppe von uralten Lehnwörtern zu unterscheiden, die phonetisch dem System der

uralischen und indoeuropäischen Grundsprachen bzw. dem der ältesten bekannten Grundsprachschichten entsprechen und deren Entsprechungen eine weite Verbreitung in beiden Sprachfamilien finden. Diese können als Entlehnungen aus dem Urindoeuropäischen ins Uralische interpretiert werden. Die Wörter sind einfache Grundwörter, darunter mehrere Verben. Zusätzlich finden sich einige verbreitungsmässig einander entsprechende Wörter, deren phonetische Beziehungen unklar sind und die deshalb als Zeugnisse einer Urverwandtschaft angesehen werden könnten (*kala, käly, nato, nimi, viedä*).

Ausser den gemeinsamen Grundwörtern existieren auch strukturelle Übereinstimmungen, wie u.a. in Corpora, die auf die erste und zweite Person verweisen, aber auch in grammatischen Systemen z.B. eine gemeinsame Akkusativ-Endung **m*. Zusätzlich zu den Personalpronomen werden als gemeinsame Pronomen *ken, ku-, moni, ta-ltä-, tuo* erwähnt. Jedoch wird im Allgemeinen von der Wissenschaft übereinstimmendes Sprachgut nicht als ausreichender Beweis der Verwandtschaft angesehen, denn die phono- und formstrukturellen Systeme der indoeuropäischen wie der uralischen Sprachen sind in ihrer Gesamtheit sehr unterschiedlich und sie können nicht in gleicher Weise mittels einer rekonstruierten gemeinsamen Grundsprache verbunden werden wie normalerweise verwandte Sprachen.

In den ältesten Gemeinsamkeiten der Sprachstämme und in den wenigstens im Bereich des Lexikons als Entlehnungen erklärbaren Corpora finden sich keinerlei Hinweise auf die kulturellen Innovationen, die die letzten gemeinsamen Phasen der indoeuropäischen Ursprache repräsentieren, was als Herkunft der gemeinsamen Elemente aus einer Zeit vor dem Auftreten dieser Innovationen interpretiert werden könnte.

Die Sprachen der Menschheit sind als Kommunikationsmittel zwischen den Menschen und Menschengeschlechtern entstanden. Trotz des beständigen Wandels der Sprachen und Sprachumwelten verändern sich die einzelnen Sprachformen nicht plötzlich fundamental – der Wandel vollzieht sich allmählich. Die zentralen Elemente erhalten sich am besten und ein Teil des Sprachmaterials kann beträchtlich älter sein als das Sprachsystem in seiner Gesamtheit. Beispielsweise hat die finnische Gemeinsprache sich erst im Mittelalter und im Verlaufe der Neuzeit auf der Basis der urfinnischen Mundarten herausgebildet, aber Einzelworte des Neufinnischen und seine Strukturen können Tausende von Jahren alt sein, also auf eine Zeit zurückgehen, in der die finnische Sprache noch nicht existent war. Dem vergleichbar muss auch die Ursprache vergangener Zeiten wiederum Elemente noch älterer Sprachformen enthalten haben.

